

**МОВНА БІОГРАФІЯ ЯК ЛІНГВОПСИХОЛОГІЧНИЙ
СУБСТРАКТ МОВЛЕННЄВОГО ДОСВІДУ**

doi: 10.12958/2227-2631-2025-2-52-76-89

Катерина Глуховцева,

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української мови

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5581-2204>

У статті описано роль і значення мовної біографії діалектоносія для характеристики його мовного портрета. Використано інтерв'ювання як метод збору інформації про мовця та описовий і аналітико-синтетичний для аналізу траєкторії особистісного розвитку й культурного досвіду носія мови. Авторка доводить, що в полімовному середовищі зростає інтерес до вивчення мовної біографії носія мови, зокрема й діалектоносія. У науковій літературі прийнято розглядати мовну біографію як один із методів вивчення двомовності чи багатомовності. Традиційно факти лінгвістичної біографії елітарних мовців використовували для створення мовного портрета особистості.

Мовну біографію авторка розглядає як текст, записаний методом інтерв'ювання, свідчення якого важливі для створення загального чи індивідуального мовного портрета діалектоносія. Розрізнення автобіографії і біографії не надто принципове, хоча особистісна вербалізація мовного шляху дає більш переконливі свідчення про динаміку мовних уподобань реципієнта. Наративна частина біографії містить опис особливостей побутового, культурного і професійного оточення, суспільних впливів, унаслідок яких склався особистий мовленнєвий досвід, тобто лінгвопсихологічний субстрат, який визначає мовні вподобання індивіда. Аналітична частина тексту – роздуми автора про причини зміни мовних уподобань носіїв, певні узагальнення, зроблені на основі власного мовлення про динамічні процеси у становлення мовної особистості. Для аналізу мовного портрета діалектоносія важливого значення набувають: особистий досвід мовлення, його рідна говірка, на основі якої сформувалися перші мовленнєві навички; освіта, яка дає змогу визначити пріоритети, здійснювати відбір мовних явищ; культурні традиції ареалу; природне мовне чуття. Лінгвістична біографія діалектоносія стає джерелом для узагальненого мовного портрета особистості й опису індивідуального портрета діалектоносіїв, які використовують рідну говірку в повсякденному спілкуванні незалежно від місця проживання.

Ключові слова: мовна (лінгвістична) біографія, мовний портрет, діалектна особистість, текст, наративна частина, аналітична частина.

Hlukhovtseva Kateryna. Language biography as a linguistic psychological substrate of speech experience

The article describes the role and significance of the language biography of a dialect speaker for characterizing his or her linguistic portrait. The author argues that in a multilingual environment there is a growing interest in studying the linguistic biography of a native speaker, including a dialect speaker. In scientific literature, it is customary to consider linguistic biography as one of the methods of studying bilingualism or multilingualism. Traditionally, the facts of the linguistic biography of elite speakers were used to create a linguistic portrait of an individual.

The author considers linguistic biography as a text recorded by the interview method, the evidence of which is important for creating a general or individual linguistic portrait of a dialect speaker. The distinction between autobiography and biography is not very fundamental, although the personal verbalization of the linguistic path provides more convincing evidence about the dynamics of the recipient's linguistic preferences. The narrative part of the biography contains a description of the features of the everyday, cultural and professional environment, social influences, as a result of which a personal speech experience was formed, that is, a linguopsychological substrate that determines the language preferences of the individual. The analytical part of the text is the author's reflections on the reasons for the change in the language preferences of speakers. For the analysis of the language portrait of a dialect speaker, the following are of great importance: personal speech experience, their native dialect, on the basis of which the first speech skills were formed; education, which allows to determine priorities and select language phenomena; cultural traditions of the area; and natural language sense.

Keywords: language (linguistic) biography, language portrait, dialect personality, text, narrative part, analytical part.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Сучасне полімовне середовище потребує пильної уваги науковців до таких питань: *мовна особистість і її рідна мова, діалектне мовлення і динамічні процеси в мовній біографії носія мови, мовний портрет особистості.* Термін *мовна (лінгвістична) біографія* в нинішніх дослідженнях не має однозначного трактування. Зазвичай у мовній біографії описують, як людина опановувала мови протягом життя, яка мова була рідною, якими мовами вона навчалась спілкуватися в родині та інших мовних спільнотах (у школі, на роботі), як змінювалось ставлення особистості до мов, якими вона володіє. Тому не випадково

в мовній біографії подають відомості про походження реципієнта і його рідну мову (мову родини), мову освіти й оточення (Чи була зміна мовного середовища, переїзд в інше місто чи країну?). Важливою є інформація про досвід вивчення інших мов і рівень оволодіння ними; мовну ідентичність та її динаміку (Якою мовою комфортніше думати, писати, творити? Чи змінилось ставлення до рідної чи іншої мови з часом?), а також ставлення особистості до мовного середовища (Чи відчувала людина дискримінацію через мову? Чи розуміє перевагу своєї мови? Як мова впливає на її культурну та національну ідентичність?).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовну біографію нерідко розглядають як текст (нарратив), у якому репрезентовано сукупність подій, що впливають на формування мовної особистості; особливості побутового, культурного і професійного оточення, суспільних впливів, унаслідок яких склався особистий мовленнєвий досвід, лінгвопсихологічний субстрат, який визначає мовні вподобання індивіда. Лексему *субстрат* тут уживаємо із загальним значенням 'те, що лежить в основі яких-небудь утворень' (СУМ, т. 9, с. 817), основа, на якій розвивається або закріплюється якийсь об'єкт, процес або явище. У різних сферах термін може мати різне значення, але в загальному розумінні – це середовище або матеріал, що є фундаментом для чогось іншого, хоч у лінгвістиці – це сліди переможеної мови у складі мови-переможця при схрещуванні двох мов (Там само).

В. Міодунка – відомий польський учений – у розділі «Лінгвістична біографія як один із методів дослідження двомовності», що ввійшов до колективної монографії, розглядає лінгвістичну біографію як метод дослідження, який усе ширше використовують у спостереженнях у сфері мовних контактів і білінгвізму, у логопедії, описі та аналізі мови окремих користувачів за межами більшої чи меншої мовної спільноти або в дослідженнях процесу створення індивідуальної мовної свідомості. Учений звертає увагу на те, що лінгвістична біографія є частиною кейсів в індивідуальних дослідженнях білінгвізму. Автор визначає позитивні сторони лінгвістичної біографії та загрози, пов'язані з її використанням, а також визначає її найважливіші риси. В. Міодунка виділяє в лінгвістичній біографії нарративну частину – опис життєвого досвіду, способів і умов набуття й використання мов – та аналітичну – аналіз інтерференцій, код-перемикань у мовленні, цитати з реальних висловлювань. Цей підхід дозволяє відстежити етапи мовної аквістиції, тобто залучення чогось нового. Зокрема йдеться про свідому аквістицію (через навчання) або свідомо несвідому (через спілкування, культуру тощо). Метод зручний для аналізу ситуації код-перемикань; особливостей мовлення в різних контекстах; зміни мовної свідомості з часом. Метод сприяє глибинному розумінню індивідуального мовного шляху, допомагає не лише аналізувати теоретичні моделі, а й залучати при цьому реальні життєві історії. Автор описує вплив культурних,

освітніх і соціальних чинників на мовленнєвий розвиток; застосовує комбінований емпіричний і теоретичний підходи поєднання інтерпретацій та мовних прикладів, як-от: інтерференції або код-світчингів (Miodunka, 2016).

Цей метод цінний для досліджень українських та емігрантських спільнот (польського, чеського, американського середовища); двомовності на етнічних територіях, як-от: поляки в Закарпатті або діаспора в США; місцевих двомовних спільнот (русинська, польська та українська в Західній Україні). Метод мовної біографії, який запропонував В. Міодунка, – це поєднання особистої розповіді й мовного аналізу, що дозволяє краще зрозуміти, як і чому формується двомовність у конкретної особи. Він пропонує цінні інструменти для досліджень полонійного мовлення, емігрантських спільнот і мовної ідентичності.

Б. Буш – видатна австрійська мовознавиця, професорка прикладної лінгвістики в Університеті Відня та міжнародно визнана дослідниця в царині міжмовності, мовної політики й мовного досвіду – розробила та впровадила біографічні методи дослідження мовного досвіду, включно з творчими й візуальними підходами до розуміння мовної різноманітності. Її вважають провідною фігурою біографічного підходу до вивчення багатомовності. Вона і її колеги розробили методики проведення біографічних інтерв'ю, мовних портретів і репрезентацій спілкування через мовні метафори та записи якостей мовного досвіду. Зокрема, описано методи ведення мовних біографій і використання спікероцентрованого підходу з емоційного, просторового й культурного поглядів (Busch, 2017). Основний внесок у вивчення питання лінгвістичної біографії – це опис біографічних інтерв'ю, мовних портретів, емоційно-контекстуальне їх подання.

Р. Франческіні, італійська дослідниця, відома роботами з багатомовності, розвинула концепцію Center-Periphery-Model (модель центр – периферія), яка дозволяє аналізувати мовну біографію як динамічний процес. Дослідниця на основі інтерв'ю показала, як мовні компетенції та функції можуть змінюватися в разі міграції, перебування в різних мовних середовищах і як мова входить у центр чи периферію повсякденного життя (Franceschini, 2011; Franceschini, 2022).

Ш. Е. Тейлор, американська дослідниця, авторка вкладки «From Language Biography to a Research Life's Journey», розглядає мовну біографію як траєкторію дослідницької практики й особистого розвитку, у якій мова є центральним елементом освітньо-культурного досвіду (Taylor, 2022).

Суть мовної біографії як наукового методу полягає в тому, що це індивідуальний наратив, де особистість описує власні мовні шляхи: від рідної мови до тих, що вивчені пізніше. Цей наратив пов'язує особисте життя (і культурний досвід) із соціальними, політичними й освітніми контекстами, що вплинули на мовне становлення. Дослідник може комбінувати напрямок мовного портрету (емоції, символи),

етнографію (мовні практики в середовищі) та аналітичні категорії (центр / периферія мовної репертуарності).

Зараз активно досліджують питання значення і функції лінгвістичної біографії як методу соціолінгвістичних практик в україністиці. О. Данилевська у статті «Мовна біографія вчителя в дослідженні динаміки мовної ситуації у шкільній освіті України» аргументовано доводить, що формування мовної поведінки вчителя в наш час відображає соціально-політичні зміни в умовах війни та посттоталітарного суспільства; метод мовної біографії дозволяє показати життєвий шлях мовної ідентичності та професійного становлення педагога (Данилевська, 2023).

І. Брага у своїх працях описує шляхи реконструкції мовного шляху особистості, яка живе в мовному просторі кількох систем, з акцентом на образи, почуття, контексти мовного користування (Брага, 2012; Брага, 2014). Н. Матвеева – авторка численних досліджень про двомовність і диглосію в Києві та східно-центральної Україні (2017 – 2018) – детально аналізує визначення двомовності, розмежування умисного використання двох мов у взаємодії (Матвеева, 2024). Н. Кісс і Г. Шумицька демонструють практику застосування методу лінгвістичної біографії при дослідженні соціальних умов функціонування мов на Закарпатті (Кісс, Шумицька, 2023). І. Цар описала лінгвістичну біографію киянки як приклад мовної адаптації полілінгва в Україні (Цар, 2022; Цар, 2023). Л. Кравець подає опис мовної особистості сучасного українського науково-педагогічного простору, орієнтуючись на відомі дослідження попередників (Кравець, 2014).

У традиційних дослідженнях лінгвістична біографія майстрів слова (письменників, журналістів, літературознавців і мовознавців) ставала підґрунтям для мовного портрета особистості. У наш час можна говорити про розрізнення автобіографії і лінгвістичної біографії (більш чи менш повної), складеної дослідниками. Це стосується, зокрема, майстрів слова, тобто елітарних мовних особистостей. Скажімо, відомий факт з біографії Т. Шевченка про те, що Тарас Григорович знав усі пісні, поміщені М. Максимовичем у збірці «Українські народні пісні, изданнія Михаилом Максимовичемъ» (127 пісень) (Максимович, 1834), напам'ять і міг їх проспівати, дослідники творчості поета, зокрема й І. Огієнко, використовували для загальної характеристики творчості поета: «Українська пісня всякла йому в саму душу, стала йому живим словником рідної мови, до якого завжди звертався в потребі. Головне, Шевченко зрозумів складню мови і переносив її у свої писання, а складня – душа мови. Усе це сильно наблизило Шевченкову мову до народної й очистило її від усякої штучности» (Огієнко, 2004, с. 211).

Деякі вчені виділяють факти мовної біографії, які виявляються при формуванні мовної особистості майстра слова й мають непересічне значення для її формування: «...серед чинників, які мають значний вплив на формування особистості майстра слова... важливе місце посідає

особистий досвід мовлення, його рідна говірка, на основі якої сформувалися перші мовленнєві навички письменника, той лінгвопсихологічний субстрат, який визначає мовні уподобання. Не меншого значення слід надавати освіті, яка дає змогу визначити пріоритети, здійснювати відбір мовних явищ. Громадська діяльність, співпраця з передовими культурними діячами сприяють опануванню досвідом репрезентації навколишнього середовища засобами мови у творчості інших українських письменників, виробленню критичного ставлення до одних і сприйняття інших засобів мовлення. Важливе значення має також природне мовне чуття майстра слова, що допомагає самовдосконалюватися, коригувати власні висловлювання» (Шарпило, Глуховцева, 2013, с. 121).

Мета дослідження: визначити роль і значення лінгвістичної біографії діалектоносія для характеристики його мовного портрета. У статті використано інтерв'ювання як метод збору інформації про мовця та описовий і аналітико-синтетичний методи для аналізу траєкторії особистісного розвитку й культурного досвіду носія мови.

Виклад основного змісту. Хоч універсального визначення діалектної особистості немає, проте в науковій літературі завдяки зусиллям багатьох учених склалося загальне уявлення про цю мовну особистість, яка, по-перше, формується в межах певної територіальної спільноти й користується діалектною формою української мови; по-друге, активно використовує притаманні певному регіону місцеві мовні особливості – фонетичні, лексичні, граматичні, фразеологічні. Учені також підкреслюють, **що** це індивід, чия мовна поведінка, мовна картина світу та мовленнєва компетенція сформовані під впливом територіального варіанта української мови та локальних культурних кодів.

Н. Тоцька підходила до мовної особистості як до структури, яка формується в конкретному мовному середовищі, включно з регіональними особливостями. У контексті її педагогічно-методичних праць *мовна особистість* – це носій певної мовної системи, включно з діалектною, що формується в процесі соціалізації в межах конкретної територіальної спільноти (Тоцька, 1995).

Л. Мацько, досліджуючи структуру мовної особистості, указує, що вона може бути реалізована і в літературній, і в діалектній формі. Дослідниця підкреслює, що формування мовної картини світу індивіда, зокрема й діалектоносія, – це створення індивідуального образу світу, який «когнітивно, духовно і соціально буде адекватним реаліям конкретного світу» (Мацько, 2009, с. 43). У навчальному посібнику *«Культура української фахової мови»* висвітлено функції мовленнєвої діяльності та комунікативних можливостей особистості в різних соціальних контекстах, що дозволяє концептуалізувати діалектні варіанти як один із мовних стильових шарів (Мацько, Кравець, 2007).

Н. Хобзей – дослідниця західноукраїнських діалектів – вивчала, як мовні особливості впливають на світосприйняття індивіда, тобто фактично розглядала діалектну мовну особистість, що є носієм ментальності регіону. У монографії *«Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія»* (Хобзей, 2019) викладені теоретичні уявлення про роль говору в житті спільноти, але без уживання терміна *діалектна особистість*.

У статті Г. Хентшеля і О. Тараненко «Мовний ландшафт Центральної України: українська мова, російська мова, „суржик” (уживання – мовна компетенція – національне позиціонування)» детально проаналізовано соціолінгвістичні аспекти мовного різноманіття, позиціонування носіїв та роль діалектів і суржику в мовній комунікації суспільства (Хентшель, Тараненко, 2015).

У практиці збирання фактичного матеріалу для діалектологічних досліджень нерідко використовують термін *типовий діалектоносія*, для характеристики якого визначають говірку, що була для цього носія мови рідною, звертають увагу на те, де й коли здобуто освіту та яким було місце проживання впродовж усього життя. Але нині знайти діалектоносія, який усе життя проживав в одній говірці, ніколи надовго з неї не виїжджав, складно. Тому набувають актуальності відомості лінгвістичної біографії, які б свідчили про контакти конкретної мовної особистості з носіями інших мов чи діалектів, особливості вивчення інших мов конкретним реципієнтом.

Серед зібраних текстів про становлення комунікативної компетенції діалектоносія розрізняємо автобіографію і біографію, у кожній з яких, услід за В. Міодункою, виділяємо наративну частину і аналітичну, межу між якими провести складно. У першій зосереджено перелік передумов, подій, фактів, які сприяли формуванню мовної особистості як носія ментальних рис говірки. У сучасному суспільстві нерідко можна віднайти приклади того, що навіть члени однієї родини можуть спілкуватися різними мовами. Як-от:

Моя родина має цікаву мовну історію, зумовлену географічними та історичними чинниками. Мої батьки, Михайло та Ольга, а також моя сестра Анна народилися та виростили в Луганську. Це місто, як відомо, тривалий час перебувало під сильним впливом російської мови та культури, що відобразилося і на мовному середовищі, в якому вони зростили.

У дитинстві та юності мої батьки та сестра спілкувалися переважно російською мовою, як це було поширено в їхньому оточенні. Навчання в школі також велося російською, хоча українська мова вивчалася як окремий предмет. Варто зазначити, що в ті часи навіть в україномовних регіонах російська мова часто домінувала в офіційній сфері, в засобах масової інформації та в міжособистісному спілкуванні в містах.

Моя ж особиста мовна біографія децю відрізняється. Я народився та закінчив школу у Вінниці. Це місто розташоване в центральній Україні, де українська мова традиційно має сильні позиції. У моєму дитинстві та юності українська мова була основною мовою спілкування вдома, в школі та серед моїх друзів. Російська мова також була присутня в моєму житті, але її використання було обмежене переглядом російськомовних телепередач, читанням книг та спілкуванням з деякими людьми.

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року стало переломним моментом для мовної свідомості багатьох українців, і моя родина не стала винятком. Ця трагічна подія остаточно розірвала багато ілюзій щодо „братніх” відносин з Росією та підсилила прагнення до самоідентифікації через українську мову.

Після початку війни я відчув гостру потребу ще більше використовувати українську мову в усіх сферах свого життя. Я почав свідомо переходити на українську в спілкуванні з тими, з ким раніше міг говорити російською. Це був свідомий вибір, спрямований на підтримку української мови та висловлення своєї громадянської позиції.

Щодо моїх батьків та сестри, які вирости в російськомовному середовищі, то для них перехід на українську мову виявився складнішим процесом. Проте вони також відчули значний вплив війни на свої мовні практики. Вони почали частіше використовувати українську в побуті, в соціальних мережах та в спілкуванні зі мною. Хоча їм ще важко повністю перейти на українську, я бачу їхнє щире прагнення до цього.

У моєму оточенні у Вінниці я помічаю значне посилення позицій української мови. Все більше людей спілкуються українською в публічних місцях, в магазинах, в транспорті. Навіть ті, хто раніше віддавав перевагу російській, зараз намагаються використовувати українську. У Дніпровській поліції, де я працюю, також спостерігається тенденція до збільшення використання української мови в офіційному спілкуванні та в діловодстві.

Загалом, можна сказати, що війна стала потужним каталізатором для утвердження української мови в Україні. Вона підсилила національну свідомість та сприяла переосмисленню ролі мови як важливого чинника національної ідентичності. Хоча процес переходу на українську мову може бути складним та тривалим для деяких людей, тенденція є очевидною та позитивною (Записано від О. Б., 32 роки, м. Дніпро). Аналітична частина тексту містить роздуми автора про причини зміни мовних уподобань носіїв, деякі узагальнення, зроблені на основі власного мовлення про динамічні процеси у становлення мовної особистості.

Стійкі мовні навички мають діалектоносії, для яких першою мовою була українська, наприклад, пенсіонерка з Харківщини К. Т., 70 років, рідна мова – українська; мови, якими володіє: українська (вільно),

російська (розуміє, може спілкуватися на побутовому рівні). Народилася і виросла в селі на Харківщині. Уся родина розмовляла українською. У школі вивчала російську мову, але використовувала її рідко. Після закінчення школи працювала на фермі, де спілкування відбувалося переважно українською. З виходом на пенсію майже не використовує російську мову. З сумом спостерігає за тим, як молодь усе більше спілкується російською, вважає, що потрібно берегти рідну мову. Мовне самовизначення: *Я українка, і моя мова – українська. Це мова моїх батьків, моїх дітей і моїх онуків*» (Біографія записана А. Ш., 20 років м. Миргород).

Нерідко діалектоносії різних вікових категорій відчувають глибинність і красу ареалізмів, використовують їх у власному мовленні через їхню неповторність і своєрідність. Тож окремі сюжети про це вплітають у свою біографію: *Я народився і живу на Полтавщині. Говорю то суржиком, то діалектом. А що? Мені так зручно. Ну от, кажуть, наша Полтавщина – край неповторний, як літаючий коровай. Я вже з самого ранку, коли виходю з хати, дивлюсь на той світ і думаю: «Оце ще й сьогодні, мабуть, буде день на рушник поширшиш». Бо в нас тут завжди щось цікаве та несподіване трапляється.*

Ну, допустім, зустрічаю свого кума на вулиці, а він мені так: «Ну, як ти, братику? Вже на роботі був?» А я йому відповідаю: «Та ні, це я не встиг позмінювати шкуру на ведмеді. А що нового у тебе?» Так що суржикізм у нас – не просто слова, вони – як частка нашого кожногоденного життя. Інколи і сам не помічаєш, як їх вживаєш.

А ще в мене є такий товариш, що завжди сміється, коли я кажу: «Поїду на базарь, трошки взяжу та порозглядаю, що там нового». Він, звісно, з іншого регіону, і для нього таке слово, як взяжу – це щось незвичне. Та що робити, у нас свій колорит, свої вирази, які відображають наш спосіб життя та менталітет, наприклад: край – регіон, місцевість; рушник поширшити – провести час з користю або приємно; кум – друг, товариш; позмінювати шкуру на ведмеді – вислів, що означає важку, незвичайну роботу; базарь – ринок, місце купівлі-продажу; взяжу – просторічне вживання слова «придивлюся» або «розгляну» (Записано від Г. В., 24 роки, с. Горбанівка, Полтавська обл.).

Більшість респондентів зміну мови спілкування пояснює соціально-політичними процесами в країні, повномасштабним вторгненням росії на українську територію. Також мають значення такі чинники, як побутування української мови в родині, зокрема, володіння українською мовою кимось із рідних; українська ментальність, тобто світобачення і світовідчуття; любов до вдало дібраного слова, усталеного образного народного вислову; природне мовне чуття; добре володіння іноземними мовами: *Я всігдa говорив російською мовою. Школа була російська. Учні і вчителі говорили російською. У Харкові в інституті всі предмети викладали російською. А українську мову я знав, бо вчив у школі, чув од людей. Я люблю гарне слівце. Через те легко*

запам'ятовую приказки, прислів'я. Мені подобається прислів'я *було, та загуло; тихіше їдеш – долі будеш; як мед, так і ложкою; у чужій хаті і кішку на ви називати треба*. У мене дід Мартиненко був із Харківської області. Балакав по-українськи. Він був ще невеликим хлопцем, як його батьки від розкуркулювання втекли на Донбас. Він розказував, що в них було чотири корови, троє коней, вівці, птиця. Щоб не розкуркулили, прийшлося тікати. Тут построїлися потом. Мабуть, в мені є українські гени, бо я все люблю українське. У 2014 році зразу пішов в тероборону Сєвєродонецька. У мене даже подяка є за гарну службу. Я пішов у воєнкомат, а там у комп'ютері все, як на картині. І про це теж написано. Коли ми в походи ходили, я легко переходив на українську, якщо треба було. Мені легко дається вивчення мов. Я знаю англійську мову, учив її заочно. На стаціонарі вчився на інженера, а заочно вивчав англійську мову. У мене диплом є. Зараз я в Нових Санжарах більше балакаю по-українськи. Я їм розказую, що Донбас – це не тільки шахтарі, а хіміки з вищої освітою, інженера. Це не тільки матюки, як вони кажуть, «жуліки». Там багато високоосвічених людей (Записано від М. С., 59 років, м. Лисичанськ, Луганська обл.).

Нерідко діалектоносії визнають, що були двомовними з дитинства: *У мене, бачиш, яка сім'я була. Батько росіянин, а мати українка. От, помню, батько каже матері: «Нарежь мне лука». Мати собі під ніс: «Зараз я тобі цибульки накришу». Я всігдa балакала по-українськи, бо і в школі вчилася в українській. І так я всю жизнь і балакаю, бо виросла в українському селі* (Записано від Г.Н., 73 роки, с. Мирне, Сумська обл.).

Українська мова нині є засобом національної ідентифікації, тому навіть так звані пасивні мовці вдаються до її використання: *Сестра, якій, за іронією злої долі, довелося залишитися в окупованому місті Луганську на довгих і страшних 10 років, розповідала: «Я зростала за межами України, тривалий час жила з батьками в росії, потім десять років в Німеччині, далі був Узбекистан. Українську мову я знала, але спілкувалася російською, бо таким було мовне середовище. Сьогодні ж, прийшовши до магазину і не побачивши потрібного товару, я принципово звернулася до продавчині українською:*

– У вас на цій полиці завжди лежав туалетний папір, а зараз я його чомусь не бачу.

– Цей товар закінчився, привезуть завтра, – відповіла молода дівчина українською і посміхнулася мені щиро, наче найріднішій людині.

Ми змовницьки дивилися одна на одну і без слів розуміли, про що думає кожна. Ось така невесела самоідентифікація в окупації. Українська мова – це те, що, незважаючи ні на які заборони, єднає мене з Україною, з рідним народом (Записано від М. Н., 58 років, с. Морозівка, Луганська обл.).

Лінгвістична біографія стає джерелом для узагальненого мовного портрета особистості й опису індивідуального портрету діалектоносія,

який використовує рідну говірку в повсякденному спілкуванні незалежно від місця проживання. До таких рис відносимо:

а) територіальну зумовленість мовлення (особистість пов'язана з певним географічним регіоном (наприклад, Гуцульщина, Слобожанщина, Полісся), і її мовлення відображає мовні традиції цього ареалу). Це найчастіше виявлено в особливостях інтонування речення, манері говорити, ритміці, наголошуванні слів (напр., *Сумщи́на* замість *Су́мщина*), у вживанні формул вітання, прощання, подяки, використанні власних географічних назв, способів утворення катойконів та ін.; чітким відбором окремих лексем при наявності синонімів (напр., у Полтаві в наш час надають перевагу слову *дякую*, уникають слова *спасибі*, хоч у недалекому минулому було навпаки);

б) використання фонетичних, акцентуаційних, лексичних діалектизмів, уживання діалектних форм слів, фразеологізмів, які не характерні для літературної мови: *Суржик чи діалект – це основа моєї лексики. У час проживання в селі він зовсім мене не бентежив. Всі розмовляли суржиком. Більше того, мені подобалося спотворювати слова, перетворювати їх ні на українські, ні на російські. В цьому я бачила несхожість на інших, мою особливість. В училищі мені варто було сказати кілька слів, як слухачі починали перепитувати, що у мене за діалект. Я витратила немало часу і сил, щоб очистити свою мову від діалекту. Але й досі, коли я себе не контролюю, я можу вживати ці слова. Навіть мій батько, який народився в Криму і до шести років не знав української мови, зневажливо ставиться до тих, хто тепер говорить російською* (Записано від І. В., 22 роки, с. Велика Рудка, Полтавська обл.).

У мовленні діалектоносіїв наявна також лексикалізація окремих фонетичних рис, наприклад: *Мій чоловік був здоровий, плечистий, а я така була маненька, що він на мене казав: три к'їл'о з ботинками* (Записано від Х. Л., 85 років, с. Мала Рудка, Полтавська обл.).

в) світоглядна поведінка, що сформувалася під впливом загальноприйнятих норм, окремі з яких закодовані у прислів'ях, приказках, крилатих висловах: *Я додержуюся такої життєвої філософії: якщо в тебе є, ну, скажем, яблука, не жалій, коли хтось у тебе їх просить. Тоді у важку хвилину тобі теж хтось допоможе. Бог так розпорядиться, щоб знайшовся хтось, хто тобі допоможе. А якщо ти робиш людям зло, то зло до тебе й повернеться. Як кажуть, катюзі по заслугі* (Записано від М. С., 59 років, м. Лисичанськ, Луганська обл.).

г) комунікативна поведінка, поширена в тій мовній спільноті, на ґрунті якої відбувалася соціалізація особистості: *Дорога з Луганська до Старобільська кожен раз ставала все важчою. Одного разу у 2014 році ми їхали через Станично-Луганський район, по селах, де зовсім не було асфальту. Автобус загрузав у піску. На цих ділянках, які зовсім не можна було переїхати, стояв трактор, який перетягував транспорт до більш нормальних для проїзду ділянок. Через постійні*

зупинки їхали довго, не вистачало терпіння на все це дивитися. В автобусі пасажери обговорювали різні питання: хто стріляє, куди попадають і таке інше. Я сиділа біля чоловіка середніх років (55 – 60 років), який говорив переважно російською мовою. А коли всі замовкали, він час від часу повторював: «Було літо, було літо, і стала зима». Мені було так сумно від цієї правди життя, що в мене виступали сльози на очах. Він мені пояснив: «Так говорила моя мати» (записано від Ф. В., 75 років, м. Луганськ).

г) стійке збереження мовних особливостей у побуті: *Ми живемо у селі. У нас усе є. Усе харашо. Усе добре, аби не війна. А як війна, нічого не радує.*

Сьогодні неділя, пекла пироги. Син позвонив з фронту. Я плачу, кажу: «Синочок, приходь на пироги. І з сиром, і з квасолею, і з яблуками». А він каже: «Мамо, так нас багато, на всіх не хватить». А я кажу: «Та я буду цілу ніч і день буду пекти, аби тільки ви прийшли, всім хватить». А він каже: «Та ти в мене така».

Нам як гуманітарну допомогу весною дали три мішки муки. Така гарна мука. Може, з Польщі. У таких мішках красівих. Біла-біла. Так я вже два мішки випекла. Один остався. Хліб тепер не купую. Сама пичу. А зараз гуманітарку не дають. Ну, то не біда. Хай дають тим, кому дужче треба. Ми й так обійдемося.

Дзвонила Галя Виставного з Херсонської області. Яке страшне. Шо вона тільки розкажує. Каже, шо вода зійшла з тих сіл, шо затопило. І стало видно, що люди потопилися сім'ями. Так у хаті й потопилися. І вся живність. І корови, і свині, і гуси, і курі. Все погубло. Шо ж він, падлюка, робить. Зничтожає народ – і все. Хіба ж можна скільки людей зразу потопить. Каже Галя, шо у багатоетажних домах люди хоч на кришу повлазили, та їх потом спасли, а в своїх домах усі потонули. Уничтоженіє народа йде – і все. Як його земля носить! Як вона під ним не провалиться! Шоб він, скотиняка такий, здох бистріше (Записано від Г. Н., 72 роки, с. Мирне, Сумська обл.).

Збереження традиційних рис мовлення в побутовому спілкуванні має неабияке значення, адже сприяє актуалізації типових рис ареалу, демонструє життєздатність говіркового мовлення як випробуваного впродовж тривалого часу засобу висловлення думки. Ареаліزم репрезентують мовну різноманітність, є засобом експресивізації висловлювання, нерідко мають неповторну конотацію, є результатом історичних змін, джерелом фольклорних текстів і етнографічних розвідок. Говірка – це система мовних засобів репрезентації культурної інформації, що проливають світло на ментальність її носіїв.

Мовна автобіографія маніфестує динамічні процеси в мовних уподобаннях і мовному виборі: *Я народилася в місті Рубіжне Луганської області. Моє життя та мовний досвід тісно пов'язані з місцем мого походження і середовищем, в якому я зростала. Спочатку навчання українською давалося мені складно, адже ця мова не була частиною*

звичного мені мовного середовища. Проте з часом я почала все впевненіше висловлювати свої думки державною. Завдяки навчанню я здобула впевненість у використанні української мови, і з часом вона стала для мене не лише засобом навчання, але й важливим елементом моєї національної ідентичності (Записано від Ш. К., 20 років, м. Полтава).

Отже, для дослідника місцевих говірок мовна біографія і автобіографія особистості, зокрема й діалектної, дуже важливі. Це текст, що має певну структуру, позначений рисами місцевого діалектного мовлення чи регіональними особливостями комунікування, культурними надбаннями ареалу, має тісний зв'язок з ментальністю народу. Це індивідуальний наратив, який репрезентує всі ознаки тексту того ареалу, про який говорить респондент.

Література

- Брага, І. І. (2012). Мовна біографія білінгва (спроба реконструкції). *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 8. Т. 1. С. 7 – 12.
- Брага, І. І. (2014). Мовна особистість носія українсько-російського суржиків у його мовних автобіографіях. *Вісник Донецького національного університету*. Серія «Гуманітарні науки». Вип. 1 – 2. С. 32 – 39.
- Данилевська, О. М. (2023). Мовна біографія вчителя в дослідженні динаміки мовної ситуації у шкільній освіті України. *Українська мова*. № 4. С. 49 – 69.
- Кісс, Н. С. & Шумицька, Г. С. (2023). Соціолінгвістичний метод мовної біографії та практика його застосування на Закарпатті. *Соціальне у мові та мова в соціумі: колективна монографія*. Київ: НаУКМА (С. 83 – 133).
- Кравець, Л. В. (2014). *Мовна особистість сучасного українського науково-педагогічного простору*. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6953/1/Kravec.pdf>.
- Максимович, М. О. (1834). *Українскія народнѣя пѣсни, изданнѣя Михаилом Максимовичемъ*. Ч. 1. Унив. тип., XI, 180 с.
- Матвеева, Н. (2024). Мовна біографія як джерело опису мовного життя інформанта. *Studia Methodologica*. Тернопіль; Кельце: Гельветика, Вип. 58. С. 102 – 110. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1222.2024-58-10>
- Мацько, Л. І. (2009). *Українська мова в освітньому просторі*. Київ: Вид-во КПУ імені М. П. Драгоманова, 607 с.
- Мацько, Л. І. & Кравець, Л. В. (2007). *Культура української фахової мови*. Київ: Видавничий центр «Академія», 360 с.
- Огієнко, І. (Митрополит Іларіон), (2004). *Історія української літературної мови*. Упоряд., автор передмови і коментарів М. С. Тимошик. 2-ге вид. Київ: Наша культура і наука, 436 с.

- Тоцька, Н. І. (1995). *Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоенія. Графіка і орфографія: завдання і вправи*. Київ: Вища школа, 151 с.
- Хентшель, Г. & Тараненко, О. О. (2015). Мовний ландшафт Центральної України: українська мова, російська мова, «суржик» (уживання – мовна компетенція – національне позиціонування). *Мовознавство*. № 4. С. 3 – 25.
- Хобзей, Н. (2019). *Наукові студії: діалектологія, етнолінгвістика, лексикографія*. Упоряд. О. Сімович; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 832 с. (Серія «Діалектологічна скриня»)
- Цар, І. М. (2022). Мовна біографія езидки-киянки як приклад мовної адаптації полілінгва в Україні. *Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конференції, м. Полтава, 25 травня 2022 р.* Полтава: ПДАУ. С. 178 – 182.
- Цар, І. М. (2023). Мовна поведінка молоді у білінгвальному місті. *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні: монографія*. Київ, 2023 (С. 518 – 618).
- Шарпило, Б. А. & Глуховцева, К. Д. (2013). Л. І. Глібов – талановитий співучасник процесу становлення основ літературної мови української нації. *Шарпило Б. А. Вибрані праці*. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» (С. 119 – 121).
- Busch, B. (2017). *Mehrsprachigkeit*. 2. Auflage. Wien: Facultas, 232 s.
- Franceschini, R. (2022). *Language biographies. Sociolinguistica*. № 36 (1 – 2). P. 69 – 83.
- Franceschini, R. (2011). Multilingualism and Multicompetence: A Conceptual View. *Modern Language Journal*, Vol. 96. № 3. S. 344 – 345.
- Miodunka, W. T. (2016). Biografia językowa jako jedna z metod badania dwujęzyczności. *Bilingwizm polsko-obcy dziś: od teorii i metodologii badań do studiów przypadków* Place of publication: Publisher Kraków: Księgarnia Akademicka. S. 49 – 87. URL: <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/3ef177dd-fdc9-49cc-aa58-1d1e7d1bd3e6/content>
- Taylor, Sh. K. (2022). From Language Biography to a Research Life's Journey. *Multilingualism and Education Researchers' Pathways and Perspectives*. Cambridge University Press, S. 264 – 271.

Джерела

СУМ – *Словник української мови* (1970 – 1980). К.: Наук. думка.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2025 р.

Прийнято до друку 04.11.2025 р.

Рецензент – канд. філол. наук, проф. Ігнат'єва С. Є.